

Сутнісні характеристики електронного тексту і психодидактичні проблеми його сприймання та розуміння в освітніх комунікаціях

Ю. В. Тимошенко

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Paper received 24.02.2016; Accepted for publication 10.03.2016.

Анотація. На основі аналітико-синтетичного опрацювання досвіду вивчення феноменології і прагматики електронного тексту в освітніх дискурсивних практиках висвітлено зумовленість особливостей сприймання й розуміння цього явища цифрової культури його сутнісними характеристиками, зокрема способом фіксації та передачі інформації. При цьому виразний наголос зроблено на з'ясуванні чинників, котрі підвищують або, навпаки, знижують ефективність текстової діяльності суб'єктів освіти в комп'ютерно-опосередкованих педагогічних комунікаціях.

Ключові слова: електронний текст, освітні комунікації, інформація, сприймання, розуміння.

Бінарна природа тексту (як поліфункціонального явища культури й універсального способу її існування) забезпечила його особливе місце в освіті. Текст був і залишається тут ключовим засобом розвитку, навчання й виховання особистості. Цілеспрямоване формування останньої якраз і відбувається через безперервне «занурення» в різноманітні текстові смисли культури. Йдеться не про репродуктивне засвоєння знань, умінь, досвіду, а про активний процес продукування смислів у ході сприймання – розуміння вербальних і невербальних текстів.

Саме тому розуміння текстів як складних знаків реального й уявного світів дедалі частіше називають головним критерієм оцінки освіти загалом і кожного її суб'єкта зокрема. Адже текстова діяльність як дискурсивна практика породження, сприймання й розуміння текстів різних соціальних інститутів становить основу освітнього процесу. Цей факт вводить проблему вивчення текстової діяльності суб'єктів до розряду магістральних тем сучасного психолого-педагогічного знання.

Стараннями вчених-гуманітаріїв за більш ніж півстолітній період створено чималий корпус досліджень означеної проблеми. Їх об'єктом є головню друковані тексти. Вони репрезентують традиційний тип культури, пов'язаний із розвитком друкованих засобів передачі інформації, а також відповідні моделі її сприймання й розуміння, зокрема в педагогічних комунікаціях. Тим часом зумовлена цифровою культурою глобалізація освітнього процесу, як-от: набуття ним масового й неперервного характеру, поява відкритих онлайн-курсів, зростання ваги інформаційно-технологічної складової здобуття формальної і неформальної освіти різко актуалізують потребу наукового вивчення феномену електронного тексту як дидактичного ресурсу. До цього спонукає і стрімке поширення такого явища, як Start education («розумна освіта»). В його основу закладено ідею «перенесення освітнього процесу переважно в електронне навколишнє середовище, що забезпечує ефективне навчання в цьому інтерактивному середовищі за допомогою контенту зі всього світу, який міститься у вільному доступі» [1]. Коротко кажучи, «розумна освіта» – це навчання на основі інформаційних текстових джерел електронних ЗМІ, цифрових бібліотек, соціальних мереж тощо й електронної взаємодії. На переконання

дослідників, «розумна освіта» «повинна стати випереджальною і найбільш інтелектуальною системою, яку можна буде вважати спільно з глобальною освітою для стійкого розвитку початковим етапом ноосферної освіти» [1]. Тому реалізація глобального проекту Start education зонайтісніше пов'язана з виробництвом і споживанням саме електронних текстів як носіїв інформації і генераторів знань.

Таким чином, адекватною, а головне своєчасною відповіддю на всі ці тенденції в сучасному освітньому просторі мають стати міждисциплінарні дослідження різних теоретичних і прикладних аспектів електронного тексту. Серед них виняткове значення для освітнього дискурсу має прагматичний аспект – продукування, сприймання, інтерпретація та розуміння електронних текстів у комп'ютерно-опосередкованих педагогічних комунікаціях. Щодо поняття «комп'ютерно-опосередкована комунікація» («computer-mediated communication»), то його якраз і визначають як «використання учасниками освітнього процесу електронних (найчастіше текстових) повідомлень для формування розуміння в електронному освітньому середовищі у відповідних до навчання контексті, інформаційній і комунікативній культурі» [2, с. 262].

Імпульс до комплексного осягнення вказаної проблеми дає поки що незначна кількість опублікованих робіт. І хоча їх автори належать до різних галузей (фізіології, психології, лінгвістики, педагогіки, філософії, комунікативістики, культурології, веб-дизайну та ін.), проте спільним предметом їхньої дослідницької уваги стали соціокультурна сутність, специфіка сприймання й розуміння, технології створення, переваги та недоліки електронних текстів у зіставленні з друкованими. Маємо на оці імена передовсім таких дослідників, як: Н. Берон (N. S. Baron), М. Бородин, О. Буторіна, А. ван дер Веел (A. van der Weel), Е. Вестлунд (E. Wästlund), О. Вятлева, К. Гарленд (K. Garland), О. Горошко, О. Григор'єва, А. Гульшина, М. К. Дисон (M. C. Dyson), А. Діллон (A. Dillon), О. Дьякова, Д. Золотар'єв, І. Льюїна, О. Курганський, В. Кучма, В. Макаров, Н. Максимова, Н. Масленкова, А. Менген (A. Mangel), Дж. Меркоскі (J. Merkoski), Л. Морозова, Я. Нільсен (J. Nielsen), Л. Соколова, М. Четверніна, Л. Текшева, А. Тішков, Ш. Фюссель (Stephan Füssel), М. Хаселгров (M. Haselgrove) та ін. Однак багато справді

важливих тем у контексті розроблюваних цими авторами питань висвітлено лише побіжно. До того ж окремі результати досліджень, зокрема стосовно відмінностей сприймання, інтерпретації та розуміння текстів на різних носіях не позбавлені дискусійних моментів, а тому вимагають верифікації та уточнення.

Словом, накопичений досвід пізнання феноменології і прагматики електронного тексту необхідно узагальнити в *більш-менш цілісну картину*. Для цього треба щонайперше розкрити сутнісні характеристики електронного тексту й зумовлені ними особливості сприймання та розуміння цього феномену. Спроба часткового теоретичного розв'язання зазначених завдань під кутом зору освітніх комунікацій і визначає змістову спрямованість цієї статті. Ураховуючи несумірність можливостей жанру наукової статті і складність досліджуваного матеріалу, обмежимося декількома судженнями стосовно предмета вивчення.

Викладені тут результати аналітико-синтетичного опрацювання досвіду попередніх досліджень і рефлексії власних спостережень у царині сприймання й розуміння електронних текстів підпорядковані розкриттю такої провідної думки: досягнення продуктивної роботи з електронними текстами в освітніх комунікаціях – результатом чого виступає розуміння як складний, інтегративний процес засвоєння об'єктивованої в текстовій (знаковій) формі інформації через її суб'єктне перетворення в особистісно значимі смисли (знання) – чималою мірою залежить від чіткої відповіді на триаду взаємопов'язаних питань. По-перше, що являє собою електронний текст як фундаментальна категорія відповідного типу культури? По-друге, які переваги мають електронні тексти над паперовими і через які недоліки перші поступаються перед другими? По-третє, які чинники полегшують рецепцію, перцепцію, інтерпретацію та розуміння електронного тексту, а які утруднюють ці когнітивні акти. Звичайно, зі змісту відповідей на ці питання поставатимуть і вимоги до побудови ефективних текстових електронних повідомлень для комунікацій в освітньому середовищі й педагогічні технології їх опрацювання та засвоєння.

На жаль, особливості електронного текстового контенту не завжди враховують як його продуценти-відправники, так і отримувачі-реципієнти. А це знижує ступінь адекватності, глибини та повноти смислового декодування електронних текстів. І як результат – їх сприймання дуже часто зводиться до звичайного споживання інформації та не підіймається на рівень суб'єктного розуміння.

З'ясування особливостей електронного тексту слід все-таки почати, хоч як банально це звучить, із пошуку внутрішнього сенсу самого цього поняття. Щоправда, у разі феномену електронного тексту його елементарне термінологічне розтлумачення не є тривіальною процедурою. Навпаки, воно (тлумачення) видається конче необхідним принаймні з двох причин. 1. Неусталеності цього поняття в науковому вжитку, про що свідчать, наприклад, різні найменування: електронний текст, дигітальний текст, цифровий текст, екранний текст, веб-текст, текст для інтернет-комунікацій, інтернет-текст, комп'ютерний текст.

2. Неодмінною присутністю його в аналізі базових концептів сучасної освіти: комунікація, інформація, інформаційне суспільство, суспільство знань, інформаційне середовище, інформаційна культура, інформаційно-комунікативна компетентність та ін.

Відправною точкою визначень електронного тексту має бути теза про те, що це поняття має всі фундаментальні ознаки категорії тексту взагалі. Останню не слід обмежувати лише продуктами мови й мовлення, тобто вербальними (усними й писемними) повідомленнями. Тож у поняття тексту загалом і електронного зокрема вкладаємо максимально широкий семіотико-герменевтичний зміст. А саме називаємо текстом породжене автором будь-яке більш чи менш складне цілісне знакове утворення, призначене для передачі, зберігання, використання в просторі й часі незафіксованої або зафіксованої на певному носіїві (паперовому, цифровому тощо) осмисленої інформації, її перетворення реципієнтами в особистісні знання за допомогою когнітивних смислопороджувальних механізмів сприймання, інтерпретації, розуміння в процесі комунікативно-пізнавальної діяльності.

Як бачимо, інформація, уміщена в тексті, може бути як зафіксованою, так і незафіксованою. Фіксація інформації є визначальною характеристикою зображувальних, писемних (рукописних, друкованих) і електронних текстів. Нагадаємо, що текстова інформація, зафіксована певним чином, передбачає її збереженість поза пам'яттю конкретних індивідів і можливістю багаторазового використання з різною метою – від створення так званих вторинних (переклади, реферати, анотації, перекази тощо) і до продукування первинних (оригінальних) текстів. Електронні носії, на відміну від паперових, дають змогу фіксувати крім оптичних (графічних, зображувальних) знаків також аудіальні повідомлення й комбінації перших і других, утворюючи мультимедійні текстові структури.

Синтез у мультимедійному тексті словесного й аудіовізуального рядів значно поглиблює інформативність і посилює впливовість цього цифрового продукту. А такі конструктивні ознаки, як 1) поєднання статичних (рисунок, фотографія) і динамічних (відео, анімація, музика) елементів; 2) полікодованість (використання в партитурі тексту кодів природної і штучної мов), нелінійність і багаточаровість побудови; 3) інтерактивність як «активна взаємодія ресурсу, програми, послуги і людини, їх взаємовплив» [3, с. 10]; 4) металінеарність – наявність гіпертекстових посилань, що розширюють межі контекстів, по суті, до безкінечності; 5) відкритість для змін і співтворення (адаптації, доповнення, скорочення, перекомпоновування), перетворюють мультимедійний текст у високо-ефективний засіб освіти не лише для онлайн-курсів, а й для традиційного навчання в кампусах.

Як відомо, використання мультимедійних текстів у освітньому процесі підвищує результативність засвоєння інформації і, щонайголовніше, сприяє глибшому та повнішому розумінню. Пояснюється це, з одного боку, гібридністю (комплексністю) сприймання полікультурного інформаційного поля мультимедійного тексту, з другого боку, можливістю створення

індивідуального маршруту відтворення інформації, розроблення власного сценарію спілкування з текстом. Мультимедіатекст надає реципієнтові «свободу вибору різних елементів, середовища для ознайомлення з інформацією, більш зручного заглядання вперед, можливість відволікатися, розпиляти смисл і т. д.» [4, с. 20].

Ще одна немаловажна для освітніх комунікацій грань, пов'язана з фіксацією інформації за допомогою цифрових носіїв, – їх спроможність більш точно передавати усні тексти як продукти “живого” мовлення. Якщо, скажімо, записаний на папері текст академічної лекції (маємо на увазі опубліковані конспекти й курси лекцій) піддається суттєвому перекодуванню (що призводить до смислового збіднення й відповідно неповного розуміння повідомлення через опущення засобів просодії (мелодика, інтенсивність, темп, пауза, тембр, ритм), екстралінгвістичних (жести, міміка), емоційно-афективних елементів, то електронна мультимедійна форма зберігає цей арсенал комунікативних інструментів посилення сугестії усного слова. Таким чином, електронні тексти уможливають заміну усної дидактичної комунікації (відеолекції, відеоконференції, спілкування в чаті, електронні листи, SMS-повідомлення і т. п.). Це зумовлює синкретичність комп'ютерно-опосередкованої педагогічної комунікації, тобто поєднання в ній різних форм передачі інформації, обміну нею, впливу і взаємодії. Своєю чергою, синкретичний характер комунікацій, побудованих на використанні електронних текстів, наділяє їх більшим дидактичним потенціалом, порівняно з комунікаціями, основаними на паперових текстових носіях інформації.

Серед інших властивостей електронного тексту, пов'язаних зі способом фіксації інформації, виділимо ті, які активно експлуатуються в освітніх комунікаціях. Це – пластичність (можливість підлаштувати (адаптувати) текст під конкретного реципієнта); рухомість (переходи тексту в різні формати); доступність (вона дає змогу здешевити педагогічні технології, “відірвати” дидактичні інформаційні ресурси від їх носіїв – учителів або викладачів і тим самим зробити освіту масовою, дистанційною, неформальною і транскультурною); швидкість пошуку, передачі, технічного оброблення інформації (на чому слід особливо наголосити з огляду на інформаційне перевантаження суб'єктів освітнього процесу та постійний дефіцит часу для якісної (ретельної, вдумливої) роботи з текстами); відсутність обмежень щодо обсягу матеріалу; оперативність виправданого втручання в текст (для його редагування, оновлення контенту, зокрема враховуючи взяті з е-сторінок відгуки, коментарі, пропозиції, зауваження реципієнтів); зручність електронного тексту для досліджень (сегментації тексту, проведення експерименту, складання глосаріїв, виявлення частотності вживання тих чи тих слів, прізвищ, термінів, цитувань, граматичних форм і т. п.); розуміння тексту комп'ютером (т. зв. автоматичне, або машинне, розуміння природних і штучних мов); зменшення навантаження на пам'ять суб'єкта і звільнення його від рутинних форм роботи, на кшталт переписування, конспектування, ксерокопіювання.

Послугуючись електронними текстами для реалізації освітніх цілей, потрібно обов'язково зважати й

на чинники, котрі можуть негативно позначитися на якісних параметрах сприймання тексту в цифровому середовищі, передусім на рівні розуміння як системативної меті дидактичного опрацювання текстового матеріалу. До цієї групи чинників віднесемо:

1. Зашумленість електронного тексту побічною інформацією (новинними й рекламними повідомленнями, посиланнями тощо). Через це сприймання складного тексту (а саме таким є дидактичний чи науковий текст) супроводжується постійною спокусою переключитися на простіші тексти, зайти в чат, на блог, форум і т. д. і т. п. Звісно, ці комунікативні шуми вимагають від реципієнта більших зусиль для концентрації уваги як невід'ємної умови смислового сприймання тексту.

2. Інтервенція, під якою розуміємо невиправдані, безтактні втручання в чужий текст аж до його демонтажу. Часто навіть незначні сторонні вклучення можуть спотворити іманентний зміст тексту, зруйнувати авторський задум, порушити волю його творця. Подібне поводження з текстом викликає проблеми авторства, надійності й достовірності отримуваної інформації – тих критеріїв тексту, які для процесу генерування знань в освітніх і наукових комунікаціях мають принципове значення.

3. Посередництво екрана (дисплея) монітора між текстом і реципієнтом. Сприймаючи текст з екрана, реципієнт управляє як власне когнітивними операціями – від розпізнавання знаків, декодування повідомлень і до творення власних смислів, так і технічними, що потребує відповідних моторних навичок. І хоча маніпуляції з пристроєм для сприймання в досвідченого користувача відбуваються автоматично, однак вони не можуть не відбиватися і на когнітивній діяльності. Утім є набагато серйозніші наслідки сприймання тексту з екрана. Їх виявлено у дослідженнях з нейро- і психофізіології, гігієни, медицини, біології. Так, Л. Морозова, Л. Соколова, групи вчених під керівництвом В. Кучми, Ч. Чейслера (Ch. Czeisler) констатують у реципієнтів тексту з екрана пришвидшену втому зорового аналізатора, психофізіологічне знесилення, зростання емоційного напруження, важкість засинання, погіршення сну (докладніше про це див., напр.: [5; 6]).

У світлі здоров'язбережних освітніх технологій украй важливо побудувати аудиторну й самостійну роботу з електронними текстами таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив сприймання з екрана. Один із шляхів цього полягає в цілеспрямованому формуванні інформаційної культури особистості, що навчається, як бази для її безпечної текстової діяльності в цифровому середовищі. Наріжним каменем інформаційної культури в педагогічних комп'ютерно-опосередкованих комунікаціях мусить стати поняття “цифрова компетенція” в тому сенсі, яке закріплено за ним в спеціальній монографії, а саме «здатність і сутність індивіда впевнено, ефективно, критично та безпечно (курсів наш. – Ю. Т.) вибирати й застосовувати інфокомунікаційні технології в різних сферах життєдіяльності (робота з контентом, комунікація, споживання, техносфера), а також його готовність до такої діяльності» [7, с. 17].

У загальному підсумку зрештучуємо сутність сказаного. Отже, уважний аналіз феноменології електронного тексту і його прагматики – сприймання, інтерпретації та розуміння продемонстрував їх безпосередню залежність від цифрового способу фіксації та передачі інформації. Це дає підстави вбачати в цифровому просторі буття електронного тексту його базову характеристику. Саме спосіб закріплення і передачі електронного тексту визначає, крім усього іншого, величезний потенціал цього феномену для освітніх комунікацій. Водночас сприймання інформації з електронного носія таїть у собі також низку

негативних обставин. І хоча зоною їх прямої дії є насамперед психофізіологічна сфера, проте вони, так чи інакше зачіпають когнітивну складову дидактичного опрацювання електронного тексту – його розуміння.

Тому-то завданням найбільшої ваги в царині психолого-педагогічного вивчення тексту як ключового об'єкта освітніх комунікацій вважаємо проблему формування в їх суб'єктів інтегративної здатності сприймати, інтерпретувати й розуміти поряд з паперовими й електронні текстові повідомлення в контексті відповідних типів культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Урсул А. Д. Образование как информационный процесс и перспективы его футуризации [Электронный ресурс] / Урсул Аркадий Дмитриевич, Урсул Татьяна Альбертовна // NB: Педагогика и просвещение. – 2013. – №2. – С. 1 – 57. – Режим доступа: http://e-notabene.ru/pp/article_8997.html
2. Розина И. Н. Педагогическая коммуникация в электронной среде: теория, практика и перспективы развития / Розина И. Н. // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society. – 2004. – Т. 7, №2. – С. 257 – 269.
3. Шлыкова О. В. Культура мультимедиа: учеб. пособ. для студ. / Шлыкова О. В.; МГУКИ. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 415 с.
4. Кирия И. Что такое мультимедиа? / Илья Кирия // Журналистика и конвергенция: почему и как традиционные СМИ превращаются в мультимедийные / под ред. А. Г. Качкаевой. – М. : Высш. шк. журналистики; ФОКУС-МЕДИА, 2010. – С. 13–29.
5. Особенности восприятия информации с электронного устройства для чтения (ридера) / Кучма В. Р., Текшева Л. М., Вяглева О. А., Курганский А. М. // Вопросы школьной и университетской медицины. – 2012. – №1. – С. 39–46.
6. Морозова Л. В. Особенности чтения текста с бумажных и электронных носителей / Морозова Л. В., Новикова Ю. В. // Вестник Северного (Арктического) федерального ун-та. Серия: Естественные науки. – 2013. – №1. – С. 81–88.
7. Цифровая компетентность подростков и родителей: [монография] / Г. У. Солдатова, Т. А. Нестик, Е. И. Рассказова, Е. Ю. Зотова; Фонд развития Интернет, ф-т психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. – М. : Фонд развития Интернет, 2013. – 144 с.

REFERENCES

1. Ursul A.D. Education as an Information Process and the Prospects of its Futurization [electronic resource] / Ursul Arkady Dmitrievich, Ursul Tatiana Albertovna // NB: Pedagogy and Education. - 2013. - №2. - P. 1 - 57. - Access: http://e-notabene.ru/pp/article_8997.html
2. Rosina I. Educational Communication in the Digital Environment: Theory, Practice and Prospects of Development / Rosina I. // Educational Technology and Society (Educational Technology & Society - 2004. - T. 7, №2 - S. 257.. - 269.
3. Shulykova O.V. Media Culture / Shulykova O. B. ; MGUKI. - Moscow: Fair-Press, 2004. - 415 p.
4. Kiria I. What is Multimedia? / Ilya Kiria // Journalism and Convergence: Why and How Traditional Media are Transformed into Multimedia / ed. A.G. Kachkaeva. - MA: Higher School of Journalism; FOCUS MEDIA, 2010. - P. 13-29.
5. Features of Perception of Information from the Electronic Reading Device (reader) / Kuchma V.R., Teksheva L.M., Vyatleva O.A., Kurgan A.M. // Questions of School and University Medicine. - 2012. - №1. - S. 39-46.
6. Morozova L.V. Features of Reading Text from Paper and Electronic Media / Morozov Yu.V. // Bulletin of the Northern (Arctic) Federal University. Series: Natural Sciences. - 2013. - №1. - S. 81-88.
7. Digital Competence of Adolescents and their Parents [monograph] / H.W. Soldatov, T.A. Nestik, E.I. Rasskazova, E.Y. Zotov; The Foundation for Internet Development, Faculty of Psychology of M.V. Lomonosov Moscow State University. - M: The Foundation for Internet Development, 2013. - 144 p.

Essential characteristics of an electronic text and psycho-didactic problems of its perception and understanding in educational communications

Тymoshenko Yu. V.

Abstract. Conditionality of features of perception and understanding of the phenomenon of digital culture by its essential characteristics, in particular, the way recording and transmission of information is highlighted on the basis of analytical-and-synthetic processing of the experience of studying phenomenology and pragmatics of an electronic text in educational discourse practices. The clear emphasis is made on clarifying the factors that increase or, vice versa, reduce the effectiveness of the textual activity of subjects of education in computer-mediated pedagogical communication.

Keywords: electronic text, education communications, information, perception, understanding.

Существенные характеристики электронного текста и психодидактические проблемы его восприятия и понимания в образовательных коммуникациях.

Ю. В. Тимошенко

Аннотация. На основании осмысления опыта изучения феноменологии и прагматики электронного текста в образовательных дискурсивных практиках освещается обусловленность особенностей восприятия и понимания этого явления цифровой культуры его существенными характеристиками, в частности способом фиксации и передачи информации. При этом особое внимание акцентируется на факторах, влияющих на повышение или понижение эффективности текстовой деятельности субъектов образования в компьютерно-опосредствованных педагогических коммуникациях.

Ключевые слова: электронный текст, образовательные коммуникации, информация, восприятие, понимание.